

kekre épül, az pedig értékválasztással hat a múltra: a korábban fel nem ismert értékeket felfedezni, a fennálló értékeket, ideálokat félreállítja. Az irodalmi hagyomány választás, döntés eredménye, amelyet a jelenben létrejött irodalmi tudat befolyásol, irányít. Ezért az irodalmi jelenre és múltra való felosztás teoretikus konstrukció. S míg az irodalomtörténet a múlt produkcióját egészében értéknek tekinti, addig az irodalmi tudat számára léteznek „semleges” tények is.

Harmadikként a Galgóczi-féle realiztikus, társadalmi metszetregényt kell megemlíteni, bár az előző kettőhöz (fikcionált történelmi tény-, memoárregényhez, illetve a neoavantgárd áramlat új regénymodelljeihez) viszonyítva kevesebb újszerű jellemzőt mutat fel.

Tény, hogy a realizmus módosult alakzatai, az új műfaji nyelv és az új tényirodalmisság nem elégszik meg az irodalmi örökséget, tradíciót védő és őrző szerep betöltésével, nem kiszolgálja akarja a megszilárdult, „megkövesedett” elvárásokat, hanem teremteni, újraformálni, átalakítani próbálja a jelenkori magyar epika arculatát.

POZSVAI Györgyi

SZÓMÁGIA

Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Helikon Kiadó, Budapest, 1986

Az utóbbi években a folkloristák érdeklődése mind gyakrabban fordul a szómágia, a szavakkal való varázslás eszközei felé. Bizonyítéka ennek Pócs Éva *Szem meglátott, szív megvert* c. gyűjteménye, melyben a magyar ráolvasásokból ad átfogó képet. Hatalmas, már megjelent és kéziratban lévő anyagból válogatta a könyv szövegeit, melyek bizonyítják, hogy a magyar népköltészet legarchaikusabb műfaja a ráolvasás. Ha e szövegek múltját vizsgáljuk, nyugodtan állíthatjuk, hogy parasztságunk mindennapi életében a századforduló után is fontos szerep jutott a ráolvasásnak. Hiszen nemigen létezett olyan paraszti közösség, ahol legalább a szemölcsre, a tyúkszemre, a szemem nőtt árpára, a szemmel vert gyerekekre vagy a megrontott tehén „hasznára” ne tudtak volna ráolvasni. A ráolvasás tehát a gyógyítás egyik eszköze volt, míg másfelől az időről időre elhangzó, a munka eredményét biztosító vagy veszélyt távol tartó varázsszövegeként is szolgált (kártevők távoltartása a háztól, tűz lecsillapítása, vihar, jégverés elhárítása, vetés alkalmával a gabona védelme stb.).

Pócs Éva a könyv utószavában megvizsgálja a ráolvasások múltját, történeti alakulását. Megállapítja, hogy már a középkorban, a 16–17. században találkozunk ráolvasó papokkal, másoló, terjesztő szerzetesek-

kel, akik a hívek világi szükségleteit elégítették ki ezekkel a szövegekkel. Ekkor azonban az egyház még nem mágiának, nem „babonás” ráolvasásnak tartja e szövegeket, hanem áldásnak az ember mindennapi tevékenységére, az ördög kiűzésére az emberből, ezért bennük az isten, a szentek és Szűz Mária életének csodás eseményeire hivatkoznak. Ráolvasásaink ma is őrzik ezeket a nyomokat, nem véletlen, hogy a paraszti ráolvasások sok rokonságot mutatnak az egyházi áldásmondással. Az egyházi szövegek népiessé válását nagyban segítette még a latin szövegek magyarra fordítása is. Ez a jelenség azonban azt eredményezte, hogy a hivatalos egyházi áldásmondás és ördögűző gyakorlat mind jobban visszaszorul, és a 19—20. században már egyértelműen a parasztság a letéteményese ennek a nagy múltú, sok százból összetevődő vallásos és mágikus, ráolvasó gyakorlatnak. Ez a fejlődés nagyjából egész Európában azonos volt. A magyar ráolvasáskincs — Pócs Éva megállapítása szerint — kapcsolódik nyelvszomszédaink felé, de a legszorosabb kötődést a délkelet-európai (inkább szájhagyományozott) mágikus gyakorlattal mutatja. Nem véletlen tehát, hogy a 16—17. században a portáról a gabonáskamra kártevőit szinte azonos szavakkal küldhette el, vagy a beteg testből a lázdemont így űzte ki a magyar, a holland és a szicíliai paraszt: „Atyaisten vezessen, / Fiúisten küldjön el, / a Szentlélek Úristen szakítsa ki gyökereidet.” A katolikus egyház nemzetekfelettsége ugyanis nagyban hozzájárult az egyházi szövegek egységsítéséhez egész Európában.

Pócs Éva a kötet anyagát több mint nyolcezer ráolvasás közül válogatta, úgy hogy minden magyarlakta terület képviselve van a gyűjteményben. A publikált források mellett kéziratokat, kéziratosszerű gyűjtéseket és levéltári adatokat is felhasznált a válogatáskor. A gyűjtemény szerkezetéről is kell szólnunk. Az első fejezet *A ráolvasások haszna*, melyből az emberi életre vonatkozó, a közelmúltban (19—20. sz.) feljegyzett, mágikus szövegeket olvashatjuk tematikus elrendezésben (szerencse, szerelem, házasság, születés, kisgyerek, halál, betegségek gyógyítása, állattenyésztés, földművelés, hétköznapiak, házimunkák, védekezés a „rosszaktól”). E mágikus szövegek gazdaságában a kivédhetetlen természeti csapásokra (jégeső, vihar stb.), a házimunkák (köpülés, kenyérsütés) sikerének fontosságára, a súlyos betegségek gyógyítására szolgáló szövegek vezetnek.

A ráolvasás a hagyomány előírása alapján véghezvitt cselekmény, olyan eszköze a mágiának, amely kimondja a kívánt célt. Pl.: „Árpám, múlj el!” — mondták a szemén nőtt árpára. A gyógyító szövegek egy része közkincs volt, viszont voltak gyógyítók, akiknek érdeklődése csak egy-egy betegségre vagy gyógymódra terjedt ki, pl. az „íjedségre” ólomöntéssel foglalkozó „öntőasszonyok”, Erdélyben, Bukovinában „vízvetők” működtek (szemverés okozta bajokra „szenesvizet” készítettek). „Szenesvizet” készítettek kilenc szem parázzsal, közben ezt mondták:

„Kalap alól jöttél, / kalap alá menj vissza, / Kendő alól jöttél, / kendő alá menj vissza. / Arra szálljon a nehézség, / Aki téged megvert.” A beteget a vízzel kereszt alakban kenték: Atyának, Fiúnak, Szentléleknek. A maradék vizet az ajtó sarkára öntötték Zala megyében. A gyógyító tudása a családban öröklődött, de csak a haláluk előtt adták át, a hiedelem szerint elvesztette volna hatását a szöveg, ha nem tartják titokban.

Volt ártó célú mágia is, ez a *rontás*, mely magyarázat volt azokra a váratlan csapásokra, amelyeknek igazi okát nem ismerték, pl. hirtelen fellépő emberi és állati betegség, az anyatej elapadása, rossz termés, a szerelmesek elhidegülése stb. A rontásba és a boszorkány rontó képességébe vetett hit szinte napjainkig élt, bizonyítják a szövegek.

A gyűjtemény második fejezetében a magyar ráolvasások szerkezeti rendjét adja Pócs Éva, az egyszerűbbtől az összetettebb ráolvasás felé halad. A kívánságok, parancsok, kijelentő formák, kérés, parancs „közbenjárókhöz”, parancs egyházi áldás és átok formájában, epikus ráolvasások, amulettiszövegek gyűjtőcím alatt olvashatjuk a különböző mágiikus szövegeket.

A gyűjtemény harmadik fejezetében a jelenkor paraszti ráolvasásainak legfontosabb összetevőit találjuk: az egyházi, majd később nemesi és a mindenkori „népies” mágia szövegeiből vett példákkal. Itt olvashatunk a magyar ráolvasások legelső szövegemlékéből a Bagonyai ráolvasásokból (1488), a Szelestei-féle ráolvasásokból (1516—1518), a Gyöngyösi ráolvasásokból (1529—1541), Bornemisza Péter „bájló imádságaiból” (1578), nemesi levéltárak, kéziratok receptkönyvek anyagából, varázskönyvekből, boszorkányperekből.

A szövegeket gazdag jegyzetanyag és szakirodalmi tájékoztató, valamint Pócs Éva értékes utószava, képjegyzék, a helynevek jegyzéke és tartalommutató zárja.

A *Szem meglátott, szív megvert* gyűjtemény ráolvasásai máig őrzik a pogány hitvilág elemeit, mert a paraszti mágia eljárásai kereszténység előtti „vallásos” cselekmények; az őskultusz, a halotti áldozat, a halottakkal, a túlvilággal kapcsolatot teremtő rítusok, a természeti szellemeknek adott áldozat nyomait őrizték meg, és miközben kirajzolják a magyar hiedelemvilág egyik fővonulatát, költői szépségükkel is elbűvölik az olvasót.

SÁRVÁRI V. ZSUZSA